
Sivil Demokratik ve Uzlaşmacı Yeni Bir Anayasa

Mustafa Erdoğan^o

Daha önce de değişik dönemlerde zaman zaman tanık olduğumuz “yeni bir anayasa” arayışı bugün yeniden siyasî gündemimize girmiş bulunuyor. Bu yazıda yeni bir anayasa meselesinin bazı yönlerini kısaca gözden geçirmek istiyorum.

Daha genel bir kavram olarak “anayasa”yı bir yana bırakırsak, bu yazının başlığında dört temel kavram yer alıyor: yeni bir anayasa, sivil bir anayasa, demokratik bir anayasa ve uzlaşmacı bir anayasa. Ben burada bu kavramların her birini ele alarak, bunlarla ilgili nirengi noktalarına işaret etmekle yetineceğim. “Anayasa” kavramını özel olarak ele almıyorsam da*, diğer kavramlar konusunda yapacağım açıklamalar anayasa meselesini de bir ölçüde aydınlatacaktır.

1. Yeni Bir Anayasa

Türkiye'nin yeni bir anayasaya ihtiyacı var mı diye sorulursa, benim buna kısa cevabım “Evet”tir. Başlıca üç nedenle böyle düşünüyorum:

1. Anayasa, toplumun bir mutabakatını yansıtmalıdır. Halihazırda yürürlükte bulunan Anayasa, başlıca siyasî partilerin uzlaşmasına dayanan son yıllardaki iyileştirmeleri de içermesine rağmen, bunun yine de tam anlamıyla bir toplumsal mutabakatın eseri olduğunu söyleyemeyiz.

^o Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İ.İ.B.F., Öğretim üyesi.

* Bu konuda bkz. Mustafa Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 7. b. 2005.

2. Uğradığı bunca değişikliklere rağmen, bu Anayasa'da halâ özgürlükçü ve çoğulcu bir demokrasinin gerekleriyle bağdaşmayan unsurlar var.

3. Ayrıca, ihtiyacımız olan, değişiklikler ve eklerle yap-boz tahtasına dönmüş olan bir anayasa değil, fakat iç tutarlılığı olan bir anayasadır. Tutarlılık önemlidir, çünkü anayasa metninin tümüne hakim olan anlayış değişmedikçe, içerdiği münferit iyileştirmelerin operasyonel değeri eksik kalacaktır.

Şu halde, Türkiye toplumunun bu belirttiğim anlamda yeni bir anayasaya ihtiyacı bulunduğu şüphe götürmez bir gerçektir.

2. Sivil Bir Anayasa

Bir anayasayı sivil olarak nitelemek başlıca üç anlama gelebilir:

1. Her şeyden önce, bir anayasa ancak sivil iradenin ürünü olarak ortaya çıkmışsa ona "sivil" anayasaya diyebiliriz. Burada "sivil"den kastım, sivil toplum kavramındaki sivilidir. Bu anlamda sivil sadece askerî iradeyi dışlamakla kalmaz, fakat aynı zamanda inisiyatifin genel olarak devlet seçkinlerinde olmamasını da ifade eder. Daha açık bir anlatımla, sivil toplumun ürettiği mutabakatın kayda geçirilmesi demek olan bir anayasadan söz ediyorum. Ancak bu şekilde bir anayasa doğru anlamda anayasa, yani toplumun devlete verdiği bir yetki beratı olabilir.

2. Sivil anayasa sadece sivil toplumun inisiyatifinin ürünü olan anayasa demek değildir; onun bu sıfatı hak edebilmesi için onun aynı zamanda sivil toplumu teşvik edecek olan temel hakları da güvence altına alması gerekir. Bunlar da başlıca sivil/medenî özgürlükler ve piyasa özgürlükleridir.

3. Sivil anayasanın başka bir anlamı, öngördüğü düzende kamu hayatına ilişkin temel belirleyici kararların toplumu temsil eden sivil siyasî aktörlerce alınması ve sivil iradenin askerî iradeye hakim olmasıdır. Yani, siyasetin birincil aktörlerinin parlamento, hükümet ve siyasî partiler olması ve ayrıca silahlı kuvvetlerin politik bir aktör değil fakat sivil siyasetin yönetim ve denetimi altındaki teknik bir aygıttan ibaret olması gerekir.

Bizim bu her üç anlamda da sivil bir anayasaya gerçekten ihtiyacımız var.

3. Demokratik Bir Anayasa

Demokratik anayasa ise, sivil anayasanın gereklerini de kapsayan, daha genel bir özelliği ifade eder. Şüphesiz, demokratik bir anayasa her şeyden önce toplumsal mutabakatın ürünü olan bir anayasadır. Bu da anayasanın demokratik bir usulle yapılmasını gerektirir. Demokratik anayasa yapma yönteminin esasları ise üç aşağı beş yukarı bellidir.

Ama bazan yapılış şekli bakımından demokratik yöntemle tam uyuşmasa da, bir anayasanın yine de öngördüğü devlet sisteminin ve devlet-toplum

ilişkisinin niteliği bakımından demokratik olarak nitelenmesi mümkün olabilir.

Bu açıdan bakıldığında, demokratik bir anayasanın bellibaşlı özelliklerini şu şekilde belirtebiliriz:

1. Temel kamusal kararların sadece halk ve/veya onun temsilcileri tarafından alınmasını öngörmesi

2. Dolayısıyla, hiç bir temel kamusal kararı halkın ve onun seçilmiş temsilcilerinin yetki alanı dışında bırakmaması. Tersinden ifade etmek gerekirse, bürokratik kurumlar için temel politikalarla ilgili olarak mahfuz alanlar öngörmemesi.

3. Kişilerin insan ve yurttaş olarak temel haklarını özgürlük karinesine uygun bir anlayışla tanıyıp güvence altına alması.

4. Buna bağlı olarak, kamu hayatıyla ilgili bütün alanlarda serbest tartışmaya izin vermesi.

5. Yargı bağımsızlığı, adil yargılama, suçsuzluk karinesi gibi temel hukuk güvencelerini herkes için sağlaması ve hukuka uygunluğu denetleme mekanizmalarını öngörmesi

Şu halde, Türkiye'nin bu anlamda demokratik bir anayasaya da ihtiyacımız var.

4. Toplumsal Uzlaşma Zemini Olarak Anayasa

Bir anayasa hem sivil hem de demokratik olacaksa, ister istemez onun başka bir özelliği daha gündeme gelir. Bu da, öyle bir anayasanın aynı zamanda toplumsal uzlaşmayı yansıtmaması gereğidir. Yeni bir anayasa meselesini şimdi de bu açıdan ele alalım.

a) Uzlaşma Kavramı

Uzlaşma cazibeli bir söz, ama sorunsuz değil. Bir kere, çok kere zannedildiğinin aksine, uzlaşma ille de karşılıklı olarak taviz verme (tavizleşme) demek değildir. Uzlaşma, ortak olanı aramak, kısaca, "aramızda ortak olan bir söze gelmek"tir. Onun için, uzlaşma arayışı muhataplarımıza taviz vermek veya onlardan taviz "koparmak" değil, fakat aramızda ortak olan bu sözü bulmaya çalışmaktır. Çünkü, taviz kendinizden vermektir; oysa uzlaşma bende ve sizde zaten ortak olana ulaşmaktır. Onun için, karşılıklı olarak tavizler verdiğiniz halde yine de uzlaşmadığınız durumlar olabileceği gibi, hiç taviz vermeden de uzlaşabileceğiniz durumlar vardır.

İkinci olarak, insanlar insan olarak var olabilmeleri veya öyle kalabilmeleri için her konuda uzlaşmak zorunda değildirler. Eğer öyle olsaydı, onlara insan diyemezdik. Çünkü, "insan" veya "insanoğlu" dediğimiz şey aslında tek tek insanların benzer yanlarını esas alan kavramsal bir soyutlamadır; ama onla-

rın her biri ayrı inançları, değerleri, idealleri, özlemleri, kaygı ve korkuları, sevinç ve kederleri olan başlı başına birer varoluştur. Bu farklılıklar gayet insanî durumlardır; bunları standardize edemezsiniz, etmeye çalışmamanız da gerekir. Çünkü, böyle bir çabadan uzlaşma değil, olsa olsa baskı ve dayatma çıkar.

Üçüncüsü, “toplumsal uzlaşma” öncelikle politik bir kavramdır. Bu şu demek: Toplumun uzlaşmaya olan ihtiyacı, esas olarak, farklılıkların barış içinde bir arada yaşayabilmesinin politik çerçevesi üzerinde mutabakata varma ihtiyacıdır. Yoksa, kastettiğimiz, toplumun muhtelif unsurlarının hayatın nasıl yaşanması gerektiği konusunda her yönüyle hemfikir olması değildir. Tam aksine, toplumsal uzlaşma, bu farklı var oluşların meşruluğunun karşılıklı olarak tanınması esası üzerinde yükselir. Onun içindir ki, birlikta yaşama veya var olma “bir” ve “birlik” olmakla aynı şey değildir. Toplumsal uzlaşmanın amacı, adına “toplum” dediğimiz, ama aslında farklı varoluşlardan oluşan gevşek bir var oluş tarzını organik bir bütüne dönüştürmek olamaz.

Nihayet, toplumsal uzlaşma toplumun kendi içinde bir mutabakat üretmesiyle ilgilidir. Bu mutabakatın hedefinin siyasî otoritenin kurumsal ve işlevsel ilkelerinin belirlenmesi olması, onun öznesinin toplum olduğunu gözden kaçırmamıza yol açmamalıdır. Dolayısıyla, “kurumlar arası uzlaşma”ya atıfta bulunan bir söylem toplumsal uzlaşmayla neredeyse büsbütün ilişkisizdir. Aslında, siyasal aktörlerce kullanılıyor olsa da, bu söylem demokratik anlamda siyasî de değildir. Bu daha ziyade teknokratik bir söylemdir ve doğrudan doğruya devlet cihazının içindeki uyum ve güç ilişkileri sorunlarıyla ilişkilidir.

Oysa, toplumsal mutabakat tam da bu sorunları toplumdan yana çözmek, yani devleti toplumun iradesine uydurmakla, toplumun devleti düzene sokmak iradesiyle ilgilidir. Bundan dolayı, bir demokraside toplumun iradesinden bağımsız ve özellikle de ona ters düşen bir “kurumlar arası mutabakat”tan söz etmek abestir. Bu, açıkça, demokratik siyasetin inkârıdır.

b) Uzlaşma Anayasası Nedir?

İşte bu anlamda, “toplumsal uzlaşma zemini olarak anayasa” arayışı politik bir girişim olarak anlamlı bir arayıştır. Ne var ki, herhangi bir anayasa kendiliğinden –yani, sırf anayasa olmak ve anayasa olarak var olmak itibarıyla– bir “toplumsal uzlaşma zemini” olmaz. Anayasanın bir “uzlaşma zemini” olabilmesi, her şeyden önce, bizatihi onun bir uzlaşmanın sonucu olarak ortaya çıkmış olmasına bağlıdır. Başka bir ifadeyle, anayasanın başka bir şeyin “zemini” olmasından önce, onun ortaya çıkma sürecinin kendisinin zemin olmaya elverişli olması gerekir.

Böyle bir sürecin -yani toplumsal uzlaşma yaratabilecek bir sürecin- esasları ise kabaca bellidir. Bunlar her şeyden önce öze değil yönetime ilişkin esas-

lardır. Çünkü, böyle bir uzlaşma, üzerinde uzlaşmaya varılacak esasların ne olduğundan çok, herhangi bir anlamlı uzlaşma üretebilmenin yolunu ifade eder. Bu da, kabaca, yurttaşların ortak varoluşun politik çerçevesinin esaslarına ilişkin kanaatlerini tartışmacı bir süreç içinde özgürce ortaya koymalarına imkân veren demokratik bir süreçtir. Bu, bireylerin ve grupların başkalarıyla birlikte var oluşlarını mümkün kılacak olan, kamu hayatına ilişkin ortak değerlerin (public morality) oluşturulması ve hukuk diliyle kayda geçirilmesi demektir. Bu da ancak doğal haklara sahip bireylerin ve onların oluşturdukları (veya onlardan oluşan) grupların kamusal tartışma sürecine herhangi bir ayrıma tabi olmaksızın eşit vatandaşlar olarak katılabilmeleriyle mümkündür.

Bununla beraber, belirtmek gerekir ki, böyle bir müzakere sürecinden nasıl bir toplumsal mutabakatın ortaya çıkacağı önceden kestirilemez. Ayrıca, bunun sahici bir uzlaşma olabilmesi, bu mutabakatın içeriğinin kısmen veya tamamen önceden buyurulmamasına da bağlıdır. Nasıl bir mutabakat üretileceğinin önceden kestirilemez oluşu işin doğasından kaynaklanmaktadır: Çünkü, vatandaşların ortak varoluşa ilişkin önceden belirlenmiş görüşleri olsa da, kamusal tartışma sürecinde etkileşim sonucu bunların şu veya bu ölçüde değişikliğe uğraması kuvvetle muhtemeldir. Sonunda herkesin eski pozisyonunu koruduğu bir tartışmadan bir uzlaşma çıkması mümkün değildir.

Kamusal müzakere sonucunda ortaya çıkacak olan mutabakatın içeriğinin önceden buyurulması da elbette söz konusu olamaz. Çünkü, böyle bir şey mutabakat arayışının doğasına aykırıdır. Eğer sonunda üzerinde mutabık kalınacak esasların ne olacağı önceden otoriteli bir şekilde tayin edilmişse, orada müzakere ve tartışmanın anlamı yoktur. Dolayısıyla, bir toplumsal mutabakat belgesi olarak anayasa üretmek üzere kamusal müzakereye katılan vatandaşlar, üretilmesine katılmış olmadıkları veya onaylamadıkları başka politik ilkelerle kendilerini bağlı saymayacaklardır.

Mamafih, bu, söz konusu sürecin üreteceği mutabakatın içerik bakımından hiçbir kayda bağlı olmayacağı anlamına da gelmemektedir. Haricî bir irade elbette müzakerecilerle ilkeler buyuramaz, ama onlar ortak varoluşun esaslarını belirleme işinin doğasından kaynaklanan bazı sınırlamalara da elbette tabi olacaklardır. Her şeyden önce, ortak varoluş şüphesiz barışçı bir temelde mümkündür. Barış ise, herkesin birey olarak varlığına ve kendisini özgürce ifade etmesine izin veren bir zeminde mümkündür. Bu da ortak varoluşu öngören bir mutabakatın her bireyin doğal haklarını peşinen tanımasını gerektirir. Böyle bir tanıma herkesin başkaları tarafından da tanınan özgürlük mekânının sınırlarını göstermek suretiyle toplumsal barışın zeminini sağlar.

Öte yandan, ortak varoluş başkalarıyla bir arada politik bir birlik halinde yaşamayı irade eden bireylerin ve grupların hem önceden varlığını hem de mutabakat sonrasında da var olmaya devam etmelerini öngörür. Başka bir ifadeyle, insanların şunu veya bunu irade edebilmeleri, yani ortak varoluşun

nesneleri değil de özneleri olabilmeleri, zorunlu olarak, onların temel haklarla donanmış olmalarını gerektirir. Yurttaşlar topluluğunun hem bir mutabakat üretebilmesi hem de bu mutabakat çerçevesinde de kendisini var kılabilmesi her şeyden önce buna bağlıdır. Bu noktada belirtmek gerekir ki, eğer bu sürecin özneleri olmasını beklediğimiz birey ve grupların bir arada yaşama iradesi yoksa, onların bir uzlaşma üretmeleri mümkün değildir. Ahlâkî olarak, elbette, hiç kimse başkalarıyla bir arada olmak zorunda değildir; onun için, önce bu konuda bir karara varılması gerekir.

c) Uzlaşma Anayasasının Özellikleri

Toplumsal uzlaşmayla ilgili olarak buraya kadar söylediklerimizden başlıca şu sonuçlar çıkarılabilir:

1. Toplumsal uzlaşma zemini olacak bir anayasanın bireylerin özel alanlarını garanti altına alması gerekir. Bunun pratik sonuçları, temel hakların ve hukuk devleti güvencelerinin anayasal koruma altında olması gereğidir. Bu güvenceler kişileri hem başka kişilerin hem de devletin muhtemel tecavüzlerinden koruyacaktır.

2. Toplumsal uzlaşma zemini olması ümit edilen bir anayasanın yurttaşlar arasında hiç bir şekilde ayırım yapmaması gerekir. Bunun pratik sonucu “hukuk önünde eşitlik” ve “tarafsızlık”tır.

3. Tarafsızlık sivil toplum içindeki çeşitli türden farklılıklar karşısında devletin pozisyon almamasını şart koşar. Dolayısıyla, anayasa herhangi bir dinî, ideolojik veya felsefî tarafsızlığa dayanak olabilecek hükümlerden arınmış olmalıdır.

4. Böyle bir anayasa daha sonrası için de yurttaşların gerektiğinde yeni uzlaşmalar oluşturabilmelerine veya önceki uzlaşmalarını değiştirebilmelerine açık olması gerekir. Daha açık bir anlatımla, kişilerin temel hakları ve hukuk güvenceleri saklı kalmak kaydıyla, anayasanın değiştirilemez hiç bir normu olmamalıdır.

5. Anayasa toplum için bir ahlâk kodu değil, fakat sadece politik alana ilişkin ilkeler vaz eden bir belgedir. Dolayısıyla, böyle bir anayasa bireyler için hayata dair pozitif amaçlar koyan kapsayıcı bir proje niteliğinde olamaz. Esasen kapsam genişledikçe üzerinde uzlaşmaya varma ihtimali azalır. Kaldı ki, daha önce dikkat çektiğimiz gibi, vatandaşların her konuda birbiriyle mutabık olmaları zorunluluğu yoktur. Böyle bir beklenti toplumdaki çeşitliliği gözardı eden ve onu türdeş bir bütün olarak gören bir yaklaşımın ürünüdür. Onun için, anayasa toplum olarak birlikte varoluş için zorunlu olduğundan daha kapsamlı esaslar veya ilkeler içermemelidir. Anayasada mümkün olduğunca asgârî esaslar yer almalı ve bunlar da pozitif değil negatif nitelikte olmalıdır. Başka bir anlatımla, anayasa esas olarak usul ve yöntemleri göstermeli, insanların ne olması ve ne yapması gerektiğini belirlemeye kesinlikle kalkışmamalıdır.